

Piet Schrijvers

Over het vertalen van Seneca's tragedies

Petrus Hermanus (Piet) Schrijvers (1939) studeerde klassieke taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam en Latijn aan de Sorbonne. Na terugkeer uit Parijs trad hij in dienst van de Universiteit van Amsterdam, waar hij in 1970 promoveerde op Lucretius. Hij was hoogleraar Latijnse taal- en letterkunde in Groningen (1977-1980) en in Leiden (1980-2001). Net benoemd in Groningen stortte hij zich tijdens zijn zomervakantie in een flow op Horatius' Ars Poetica en stuurde een proefje van 150 vertaalde versregels aan de legendarische Johan Polak, die hem in een helaas niet bewaarde brief als dichter begroette. Hij vertaalt naar eigen zeggen 'met zijn oren (voor klank en ritme)'. Voor zijn vertalingen van Latijnse poëzie ontving hij in 2007 de Oikos publieksprijs. De Martinus Nijhoff Prijs kreeg hij voor zijn vertaling van De rerum natura (Over de natuur van de dingen) van Lucretius, die hij als de geniaalste van alle Romeinse dichters ziet. Daarnaast heeft hij zich veel met de 'receptiegeschiedenis' van de Latijnse letterkunde beziggehouden, vooral met voortwerking van het oeuvre van Seneca. In dit kader kan zijn vertaling van Lipsius' De Constantia en zijn aandacht voor het dagboek van Eddy Hillesum worden geplaatst. Zijn meest recente vertaling is die van Ovidius' Metamorfozen. 'Over het vertalen van Seneca's tragedies' verscheen eerder in 2015 op de website van Athenaeum Boekhandel.

Over het vertalen van Seneca's tragedies

Twee principes

Sinds ruim vier jaar werk ik aan de uitgave en metrische vertaling van Seneca's tragedies (10 in totaal, waarvan twee apocrief aan hem zijn toegeschreven). Mijn uitgever Patrick Everard en ikzelf hebben gekozen voor een *all-in* editie: Latijnse tekst, metrische vertaling plus zakelijke noten (geografische, mythologische, astronomische onderaan de pagina), plus per tragedie een soort biografie / receptiestudie op ieder toneelstuk. Het eerste deel met de drie vrouwenstukken (*Medea, Phaedra, Trojaanse Vrouwen*) verscheen in juni 2013 en werd in 2014 herdrukt. De *all-in*-formule lijkt in een behoefte te voorzien en is kennelijk ook gewild bij leeskringen / leesclubs en op universitaire afdelingen. Het tweede deel (436 pp.) bevat de vier mannenstukken (*Thyestes, Agamemnon, Oedipus, Hercules*) en is zojuist verschenen.

Na het vertalen van Horatius, Lucretius, Vergilius en recentelijk de moeilijke Lucanus, ervaar ik het vertalen van Seneca's tragedies als relatief minder moeilijk. Ik volg mijn inmiddels uitgekristalliseerde vertaalprincipes. Ik ben geen zelfstandige artiest of primaire kunstenaar, maar een ambachtelijke, secundaire tolk van Latijnse metrische teksten en ik heb als zodanig te maken met twee coderingen en daarmee verbonden vertaalprincipes:

1. ik streef naar een zo volledig mogelijke weergave van de inhoud, van de informatie, maar niet van de grammaticale codering van het Latijnse origineel (het Latijnse subject, verbum, adjectivum etc. hoeft dit niet per se te blijven in mijn Nederlandse weergave); mijn vertalingen zijn niet bedoeld als hulp voor het zelfstandig vertalen uit het Latijn.
2. ik heb te maken met een esthetische codering in versmaat, ritme, woordvolgorde, zinslengte, stijl en semantische verwoording en streef naar een volledige, adequate weergave van deze Latijnstalige, esthetische codering in mijn Nederlandse weergave. Deze moet, niet grammaticaal, maar esthetisch zo veel mogelijk lijken op het origineel. Literair vertalen is voor mij eigenlijk een vorm van superieure kitsch.

De zekere mate van grammaticale en semantische vrijheid die ik mij vergun, is omgekeerd evenredig aan de striktheid van de esthetische, formele navolging. Ik vertaal ongeveer 200-250 versregels Seneca in een werkweek van 5-6 dagen en een gehele tragedie al naar de omvang in ca. 6 weken. De Latijnse tekst heb ik dan wel van te voren in een tweetalige Loebeditie gelezen. Bij het vertalen zou ik liefst helemaal geen Latijnse tekst meer voor ogen hebben, alleen wit papier, potlood en wat Nederlandse hulpmiddelen als Nederlands synoniemenwoordenboek, *Het juiste woord*, de *Dikke Van Dale*. Vooral geen wetenschappelijke commentaren die iedere esthetische ervaring om zeep helpen.

Golven

Ik heb verleden jaar een reeks werkcolleges geleid voor masters klassieke talen aan de onderzoeksschool ACASA van VU en UVA over Seneca's *Agamemnon*. Stiekem had ik een print van mijn vertaalversie bij mij om die zo nodig aan te scherpen. Een leerzame ervaring was dat ik als poëzievertaler kennelijk nogal op de vierkante centimeter werk en soms de grotere structuren uit het oog verloren had, bijvoorbeeld Seneca's gebruik van sleutelwoorden en consistente beeldspraak in de toneeltekst als geheel. Zo zegt Clytemnestra aan het begin tegen zichzelf: *Quid fluctuaris?*, door mij vertaald met 'Wat aarzel je?'

Een referaat van een van de deelnemers wees mij op het consistente gebruik van het beeld van storm en golven in de gehele toneeltekst. Ik heb mijn vertaling dankbaar gewijzigd in: 'Wat golf je heen en weer?' De vertaling 'wat golf je?' vind ik vreemd Nederlands, maar door de toevoeging 'heen en weer' kwam ik ruimte tekort. Ik had staan: 'Wat aarzel je? De beste weg staat niet meer open.' Een voor de hand liggende inkorting is om wat in het Latijn negatief is uitgedrukt, in één semantisch begrip samen te vatten, dus: 'de beste weg is dicht'. Zo'n semantische transpositie kan ook van positief naar negatief als je bijvoorbeeld ruimte te veel hebt.

Razen

Sleuteltermen bij Seneca geven soms onoplosbare problemen, bijvoorbeeld het woordveld rond: *furor, furere, furiosus, Furia*, in het Nederlands tentatief weer te geven met 'razernij, razen, razend', ik geloof dat Vondel consequent doorging met 'Raasgodinnen'. Aan het slot van Seneca's *Agamemnon* stuit men op de verbale botsing tegen tussen Clytemnestra en Cassandra:

CLYT. Furiosa morere!
CASS. Veniet et vobis furor.

In een speelttekst van de UVA uit 1996 kwam ik als vertaling tegen: CLYT. 'Waanzinnige, ga dood!' CASS. 'Uw waanzin wordt uw dood!' Ik heb zelf geprobeerd de herhaling in *furiosa / furor* te handhaven door ominous te vertalen: CLYT. 'Sterf, jij furie!' CASS. De Furie (met hoofdletter = wraakgodin) zal ook u bereiken!

Ook de vertaling van woorden uit het veld *pius / impius / pietas / impietas* die in het Latijn van Seneca op 3 relaties kunnen slaan: (on)loyaliteit tussen mensen en goden, tussen familieleden, tussen individu en staat, maar wel als Latijnse term steeds herhaald kunnen worden, geeft grote problemen, temeer als je een algemene term als 'misdadige' om eufonische redenen (de twee stomme e's en de keelklank *ggg*), liever niet gebruikt.

Frisse ogen

Na het proces van 4-6 weken vertalen ga ik direct door met onderzoek naar de receptiegeschiedenis van het desbetreffende toneelstuk. Ik heb het als uiterst nuttig ervaren om drie zo niet zes maanden een eerste vertaalversie niet meer in te zien. Ik weet dan praktisch niet meer wat ik vertaald heb, en kan met nieuwe, frisse ogen kritisch-afstandelijk naar mijn Nederlandse tekst kijken om mopperend ritmische en semantische verbeteringen aan te brengen (de Latijnse tekst komt bij deze revisie niet op tafel, het is een puur Nederlandse affaire geworden). De Latijnse tekst keert pas terug bij de revisie van de inleiding en de doorgewerkte secundaire literatuur om te zien of in dat wetenschappelijk licht de vertaling nog aangescherpt moet worden.

Deze laatste maanden vóór de Boekenweek 2015 heb ik vooral gewerkt aan mijn lezing ‘Seneca’s theater van de waanzin’; deel III van de Senecavertaling ligt te wachten.